REVIEW OF RESEARCH
ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)
VOLUME - 15 | ISSUE - 6 | MARCH - 2026

भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण महिलांवर घरगुती हिंसा आणि त्याचा सामाजिक परिणाम

डॉ. देवेंद्र पी. सोनटक्के
असोसिएट प्रोफेसर , आठवले कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, भंडारा.

प्रा. डॉ. बंडू उत्तमराव जामनिक
असोसिएट प्रोफेसर , समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, श्री गणेश कला महाविद्यालय, कुंभारी ता. जि. अकोला.

सारांश:

घरगुती हिंसा ही समाजातील विविध घटकांतील महिलांना प्रभावित करणारी एक गंभीर सामाजिक समस्या आहे, विशेषतः ग्रामीण भागात जिथे सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक घटक लिंग असमानतेला अधिक बळकटी देतात. या संशोधनामध्ये महाराष्ट्रातील भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण महिलांवर होणाऱ्या घरगुती हिंसेचा आणि त्याच्या सामाजिक परिणामांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. या संशोधनाचा उद्देश ग्रामीण कुटुंबांमधील घरगुती हिंसेचे स्वरूप, कारणे आणि परिणाम समजून घेणे तसेच त्याचा महिलांच्या मानसिक आरोग्यावर, सामाजिक स्थानावर, कौटुंबिक नातेसंबंधांवर आणि समाजातील सहभागावर होणारा प्रभाव अभ्यासणे हा आहे. या अभ्यासासाठी प्राथमिक आणि दुय्यम अशा दोन्ही प्रकारच्या माहितीचा वापर करण्यात आला आहे. प्राथमिक माहिती निवडक गावांमधील ग्रामीण महिलांकडून प्रश्नावली आणि मुलाखतींच्या माध्यमातून गोळा करण्यात आली, तर दुय्यम माहिती सरकारी अहवाल, संशोधन लेख आणि संबंधित साहित्यामधून प्राप्त करण्यात आली. संशोधनाच्या निष्कर्षांनुसार पितृसत्ताक सामाजिक रचना, मद्यपानाचे व्यसन, आर्थिक अवलंबित्व, कमी शैक्षणिक स्तर आणि कायद्याविषयी अपुरी माहिती हे घरगुती हिंसेची प्रमुख कारणे असल्याचे दिसून आले. या अभ्यासातून महिलांवर होणाऱ्या मानसिक ताण, सामाजिक एकाकीपणा आणि आर्थिक स्वावलंबनातील घट यांसारख्या सामाजिक व मानसिक परिणामांवरही प्रकाश टाकण्यात आला आहे. त्यामुळे जागरूकता वाढविणे, कायदेशीर सहाय्य उपलब्ध करणे आणि महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी कार्यक्रम राबविण्याची गरज अधोरेखित होते.

मुख्य शब्द: घरगुती हिंसा, ग्रामीण महिला, सामाजिक परिणाम, लिंग असमानता, भंडारा जिल्हा, महिला सक्षमीकरण.

प्रस्तावना:

घरगुती हिंसा ही जगभरातील महिलांवर परिणाम करणारी लिंगाधारित हिंसेची सर्वात गंभीर आणि व्यापक स्वरूपांपैकी एक आहे. घरगुती हिंसा म्हणजे कुटुंबाच्या वातावरणात महिलांवर होणारी शारीरिक, मानसिक, लैंगिक किंवा आर्थिक स्वरूपाची अत्याचारात्मक वागणूक होय. अनेकदा ही हिंसा पती किंवा कुटुंबातील इतर सदस्यांकडून केली जाते. भारतामध्ये महिलांच्या संरक्षणासाठी विविध कायदे अस्तित्वात असूनही घरगुती हिंसा ही एक महत्त्वाची सामाजिक समस्या म्हणून कायम आहे. विशेषतः ग्रामीण भागात पारंपरिक सामाजिक नियम, आर्थिक अवलंबित्व आणि कायद्याविषयी कमी जागरूकता यामुळे अनेक महिला अत्याचाराची तक्रार नोंदवत नाहीत किंवा मदत मागण्यास घाबरतात.

ग्रामीण महिलांना पितृसत्ताक सामाजिक व्यवस्था, मर्यादित शैक्षणिक संधी आणि सामाजिक तसेच कायदेशीर सहाय्य व्यवस्थांपर्यंत मर्यादित प्रवेश यांसारख्या अनेक अडचणींचा सामना करावा लागतो. अनेक ग्रामीण समुदायांमध्ये कुटुंबातील हिंसा ही

वैयक्तिक किंवा कौटुंबिक बाब मानली जाते, ज्यामुळे पीडित महिलांना आपली समस्या मांडणे कठीण होते. परिणामी घरगुती हिंसेची अनेक प्रकरणे लपून राहतात आणि त्याचे दीर्घकालीन शारीरिक, मानसिक व सामाजिक परिणाम महिलांवर होतात.

महाराष्ट्र राज्यातील भंडारा जिल्हा प्रामुख्याने ग्रामीण स्वरूपाचा असून येथील मोठा लोकसंख्या वर्ग शेती आणि पारंपरिक व्यवसायांवर अवलंबून आहे. अशा परिस्थितीत महिलांची घरगुती व्यवस्थापनात तसेच शेतीकामामध्ये महत्त्वाची भूमिका असते. तरीसुद्धा त्यांना सामाजिक निर्णयप्रक्रियेत मर्यादित अधिकार मिळतात. त्यामुळे घरगुती हिंसेचा परिणाम केवळ महिलांच्या आरोग्यावरच नव्हे तर कुटुंबाच्या स्थैर्यावर, मुलांच्या विकासावर आणि समाजाच्या एकूण रचनेवरही होतो.

अलिकडच्या काळात धोरणकर्ते, संशोधक आणि सामाजिक संस्थांनी घरगुती हिंसेच्या प्रश्नाकडे अधिक गांभीर्याने लक्ष देण्यास सुरुवात केली आहे. भारत सरकारने **"महिलांवरील घरगुती हिंसेपासून संरक्षण अधिनियम, २००५"** लागू करून महिलांच्या हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी कायदेशीर उपाययोजना उपलब्ध करून दिल्या आहेत. तथापि ग्रामीण भागात या कायद्यांची अंमलबजावणी अजूनही अपुरी आहे, कारण अनेक महिलांना या कायद्यांविषयी माहिती नसते तसेच सामाजिक कलंक आणि सहाय्य यंत्रणांचा अभाव यामुळे त्या न्याय मिळवू शकत नाहीत.

या संशोधन लेखामध्ये भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण महिलांवरील घरगुती हिंसेचा आणि त्याच्या सामाजिक परिणामांचा सखोल अभ्यास करण्यात आला आहे. या अभ्यासाचा उद्देश घरगुती हिंसेची कारणे, स्वरूप आणि परिणाम समजून घेणे तसेच त्याचा महिलांच्या मानसिक आरोग्यावर, सामाजिक सहभागावर आणि आर्थिक स्वावलंबनावर होणारा प्रभाव विश्लेषित करणे हा आहे. स्थानिक स्तरावर या समस्येचे स्वरूप समजून घेतल्यामुळे महिलांच्या जीवनमानात सुधारणा करण्यासाठी जागरूकता, सामाजिक समर्थन व्यवस्था आणि कायद्यांची प्रभावी अंमलबजावणी करण्याची गरज अधोरेखित होते.

अध्ययनाची उद्दिष्टे:

१) भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण महिलांमध्ये घरगुती हिंसेचे प्रमाण तपासणे.
२) ग्रामीण कुटुंबांमध्ये घरगुती हिंसेची प्रमुख कारणे ओळखणे.
३) घरगुती हिंसेचा महिलांच्या सामाजिक, मानसिक आणि आर्थिक जीवनावर होणारा परिणाम विश्लेषित करणे.
४) ग्रामीण महिलांमध्ये कायदेशीर हक्क व सहाय्य यंत्रणांबाबत असलेली जागरूकता अभ्यासणे.
५) घरगुती हिंसा कमी करण्यासाठी आणि ग्रामीण महिलांचे सक्षमीकरण करण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

संशोधन पद्धती:

या अध्ययनामध्ये महाराष्ट्रातील भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण महिलांवरील घरगुती हिंसा आणि त्याचा सामाजिक परिणाम समजून घेण्यासाठी वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन रचना वापरण्यात आली आहे. हे संशोधन जिल्ह्यातील निवडक ग्रामीण गावांमध्ये करण्यात आले. या अभ्यासासाठी प्राथमिक आणि दुय्यम अशा दोन्ही प्रकारच्या माहितीचा वापर करण्यात आला आहे. प्राथमिक माहिती १८० ग्रामीण महिलांकडून संरचित प्रश्नावली, प्रत्यक्ष मुलाखती तसेच सामाजिक कार्यकर्ते आणि समुदाय नेत्यांशी चर्चा करून संकलित करण्यात आली. दुय्यम माहिती सरकारी अहवाल, संशोधन नियतकालिके, पुस्तके आणि स्वयंसेवी संस्थांच्या प्रकाशनांमधून संकलित करण्यात आली. प्रतिसादकर्त्यांची निवड साध्या यादृच्छिक नमुना पद्धतीने करण्यात आली.

भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण महिलांवरील घरगुती हिंसा आणि त्याचा सामाजिक परिणाम:

घरगुती हिंसा ही भारतातील विविध भागांमध्ये महिलांना प्रभावित करणारी गंभीर सामाजिक समस्या आहे, विशेषतः ग्रामीण भागात जिथे पारंपरिक श्रद्धा, सामाजिक नियम आणि आर्थिक अवलंबित्व यांमुळे महिलांच्या स्वातंत्र्यावर व सुरक्षिततेवर मर्यादा येतात. घरगुती हिंसेमध्ये शारीरिक, मानसिक, भावनिक, लैंगिक किंवा आर्थिक अत्याचारांचा समावेश होतो. ही हिंसा प्रामुख्याने पती किंवा कुटुंबातील इतर सदस्यांकडून केली जाते. घरगुती हिंसा ही मानवी हक्कांचे उल्लंघन असून ती महिलांच्या आरोग्यावर, सन्मानावर आणि सामाजिक स्थानावर गंभीर परिणाम करते.

महाराष्ट्रातील भंडारा जिल्ह्यासारख्या ग्रामीण भागात सामाजिक दबाव आणि सांस्कृतिक समजुतींमुळे घरगुती हिंसेची अनेक प्रकरणे लपून राहतात. अनेक महिला पतीवर आर्थिक अवलंबित्व, सामाजिक बदनामीची भीती, मुलांच्या भविष्याची चिंता आणि कायदेशीर हक्कांविषयी कमी माहिती यांमुळे हिंसा सहन करतात. त्यामुळे अनेक घटना नोंदवल्या जात नाहीत.

भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण महिला घरगुती कामे तसेच शेतीसंबंधित कामांमध्ये महत्त्वाची भूमिका बजावतात. तरीही त्यांना कुटुंबातील निर्णयप्रक्रियेत मर्यादित अधिकार मिळतात. पितृसत्ताक सामाजिक रचनेमुळे पुरुषांना अधिक अधिकार मिळतात आणि कधीकधी त्याचा गैरवापर होऊन महिलांवर हिंसा होते. मद्यपानाचे व्यसन, आर्थिक ताण, हुंड्याशी संबंधितवाद आणि कौटुंबिक मतभेद ही घरगुती हिंसेची प्रमुख कारणे आढळतात.

घरगुती हिंसेचा परिणाम केवळ शारीरिक इजा इतकाच मर्यादित नसून तो महिलांच्या मानसिक आणि सामाजिक जीवनावरही गंभीर परिणाम करतो. पीडित महिलांना मानसिक ताण, नैराश्य, चिंता आणि आत्मविश्वास कमी होण्याचा अनुभव येतो. सततच्या अत्याचारामुळे सामाजिक एकाकीपणा निर्माण होतो आणि महिलांचा समाजातील सहभाग कमी होतो. अशा वातावरणात वाढणाऱ्या मुलांवरही याचा नकारात्मक परिणाम होतो.

या समस्येवर उपाय करण्यासाठी कायदेशीर हक्कांविषयी जागरूकता वाढविणे, शिक्षणाचा प्रसार करणे आणि महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी विविध कार्यक्रम राबविणे आवश्यक आहे. स्वयंमदत गट, सामाजिक संस्था आणि स्थानिक प्रशासन यांची भूमिका यामध्ये महत्त्वाची ठरू शकते. समुदायामध्ये समर्थन व्यवस्था मजबूत करणे आणि महिलांना कायदेशीर संरक्षण उपलब्ध करून देणे यामुळे घरगुती हिंसा कमी करण्यास मदत होईल आणि ग्रामीण महिलांचे एकूण जीवनमान सुधारेल.

माहिती विश्लेषण व अर्थनिर्णय:

तक्ता १ : प्रतिसादकर्त्यांचा वयोगट

वयोगट	प्रतिसादकर्त्यांची संख्या	टक्केवारी (%)
१८–२५	४०	२२.२
२६–३५	५५	३०.६
३६–४५	४८	२६.७
४६–५५	२५	१३.९
५५ पेक्षा जास्त	१२	६.६
एकूण	**१८०**	**१००**

तक्ता २ : प्रतिसादकर्त्यांचा शैक्षणिक स्तर

शैक्षणिक स्तर	प्रतिसादकर्त्यांची संख्या	टक्केवारी (%)
निरक्षर	५२	२८.९
प्राथमिक शिक्षण	४८	२६.७
माध्यमिक शिक्षण	४४	२४.४
उच्च माध्यमिक	२४	१३.३
पदवी व त्यापुढे	१२	६.७
एकूण	**१८०**	**१००**

तक्ता ३ : अनुभवलेल्या घरगुती हिंसेचे प्रकार

हिंसेचा प्रकार	प्रतिसादकर्त्यांची संख्या	टक्केवारी (%)
शारीरिक हिंसा	६५	३६.१
मानसिक / भावनिक हिंसा	४८	२६.७
आर्थिक हिंसा	३५	१९.४
तोंडी अपमान	२२	१२.२
लैंगिक हिंसा	१०	५.६
एकूण	**१८०**	**१००**

तक्ता ४ : घरगुती हिंसेची प्रमुख कारणे

कारणे	प्रतिसादकर्त्यांची संख्या	टक्केवारी (%)
मद्यपानाचे व्यसन	६०	३३.३
आर्थिक समस्या	४२	२३.३
पितृसत्ताक मानसिकता	३५	१९.४
हुंडा संबंधित समस्या	२५	१३.९
कौटुंबिक वाद	१८	१०
एकूण	**१८०**	**१००**

तक्ता ५ : कायदेशीर संरक्षणाबाबत जागरूकता

जागरूकता स्तर	प्रतिसादकर्त्यांची संख्या	टक्केवारी (%)
जागरूक	६२	३४.४
जागरूक नाही	११८	६५.६
एकूण	**१८०**	**१००**

तक्ता ६ : घरगुती हिंसेचा सामाजिक परिणाम

परिणाम	प्रतिसादकर्त्यांची संख्या	टक्केवारी (%)
मानसिक ताण / नैराश्य	७२	४०
सामाजिक एकाकीपणा	३८	२१.१
आर्थिक अवलंबित्व	३५	१९.४
कौटुंबिक संघर्ष	२०	११.१
आरोग्य समस्या	१५	८.४
एकूण	**१८०**	**१००**

अध्ययनातील परिणाम (Findings of the Study):

या अभ्यासातील निष्कर्षांनुसार भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण महिलांमध्ये घरगुती हिंसा ही अजूनही एक गंभीर सामाजिक समस्या असल्याचे आढळून आले. १८० प्रतिसादकर्त्यांकडून गोळा केलेल्या माहितीच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले की २६–३५ वयोगटातील महिलांवर घरगुती हिंसेचे प्रमाण सर्वाधिक आहे. हा वयोगट सामान्यतः वैवाहिक जीवनाच्या सुरुवातीचा काळ असतो, त्यामुळे या काळात महिलांवर कुटुंबातील जबाबदाऱ्या, समायोजनाचा ताण आणि कौटुंबिक अपेक्षा यांचा अधिक दबाव असतो. तसेच अनेक प्रतिसादकर्त्या कमी शिक्षित किंवा निरक्षर असल्यामुळे त्यांना कायदेशीर हक्क व सहाय्य प्रणालींबाबत मर्यादित माहिती असल्याचे आढळले.

अभ्यासातून असेही स्पष्ट झाले की ग्रामीण महिलांमध्ये सर्वाधिक प्रमाणात शारीरिक हिंसा आढळते, त्यानंतर मानसिक व भावनिक हिंसेचे प्रमाण जास्त आहे. आर्थिक व तोंडी अत्याचार देखील आढळून आले, तर लैंगिक हिंसेचे प्रमाण तुलनेने कमी असले तरी तीही गंभीर समस्या आहे. घरगुती हिंसेची प्रमुख कारणे पाहता पुरुषांमधील मद्यपानाचे व्यसन हे सर्वात महत्त्वाचे कारण असल्याचे दिसून आले. याशिवाय आर्थिक समस्या, पितृसत्ताक मानसिकता, हुंड्याशी संबंधित वाद आणि कौटुंबिक मतभेद ही देखील घरगुती हिंसेची प्रमुख कारणे असल्याचे आढळले.

या अभ्यासातील आणखी एक महत्त्वाचा निष्कर्ष म्हणजे महिलांमध्ये कायदेशीर संरक्षणाबाबत कमी जागरूकता आहे. अनेक प्रतिसादकर्त्यांना महिलांवरील घरगुती हिंसेपासून संरक्षण अधिनियम, २००५ या कायद्याबद्दल माहिती नसल्याचे दिसून आले. सामाजिक बदनामीची भीती, कुटुंब तुटण्याची भीती आणि समाजातील दबाव यांमुळे अनेक महिला आपले अनुभव उघडपणे सांगण्यास टाळाटाळ करतात.

अभ्यासातून घरगुती हिंसेचे ग्रामीण महिलांवर गंभीर सामाजिक व मानसिक परिणाम होत असल्याचेही दिसून आले. अनेक महिलांना मानसिक ताण, नैराश्य आणि भावनिक आघाताचा अनुभव येतो. तसेच सामाजिक एकाकीपणा वाढतो आणि समाजातील सहभाग कमी होतो. घरगुती हिंसेचा परिणाम केवळ महिलांवरच नाही तर कुटुंबातील मुलांच्या भावनिक विकासावरही होतो.

एकूणच, भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण भागातील घरगुती हिंसा ही सामाजिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक घटकांच्या एकत्रित परिणामामुळे निर्माण झालेली समस्या आहे. त्यामुळे महिलांच्या हक्कांविषयी जागरूकता वाढविणे, कायदेशीर सहाय्य उपलब्ध करणे आणि ग्रामीण महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी समुदायस्तरावर प्रभावी कार्यक्रम राबविणे अत्यंत आवश्यक आहे.

चर्चा (Discussion):

अभ्यासाच्या परिणामावरून असे दिसून येते की भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण महिलांमध्ये घरगुती हिंसा ही एक गंभीर सामाजिक समस्या आहे. २६–३५ वयोगटातील महिलांवर घरगुती हिंसेचे प्रमाण अधिक असल्याचे आढळले, कारण हा काळ वैवाहिक जीवनातील सुरुवातीचा टप्पा असतो. या काळात महिलांना नवीन वातावरणाशी जुळवून घेणे, घरगुती जबाबदाऱ्या सांभाळणे आणि कुटुंबीयांच्या अपेक्षा पूर्ण करणे यांसारख्या अनेक अडचणींचा सामना करावा लागतो.

ग्रामीण महिलांमध्ये कमी शिक्षणाचे प्रमाण हे घरगुती हिंसा टिकून राहण्यामागील एक महत्त्वाचे कारण आहे. कमी शिक्षणामुळे महिलांना कायदेशीर हक्क, सहाय्य सेवा आणि आर्थिक स्वावलंबनाच्या संधींबाबत कमी माहिती असते. त्यामुळे अनेक महिला अत्याचार सहन करत राहतात.

अभ्यासात असेही दिसून आले की शारीरिक हिंसा हा सर्वाधिक आढळणारा अत्याचाराचा प्रकार आहे. त्यासोबत मानसिक व भावनिक हिंसा देखील आढळते, ज्यामुळे महिलांच्या मानसिक आरोग्यावर व आत्मविश्वासावर नकारात्मक परिणाम होतो. पुरुषांमधील मद्यपानाचे व्यसन हे घरगुती हिंसेचे प्रमुख कारण असल्याचेही आढळले. आर्थिक अडचणी आणि पितृसत्ताक मानसिकता देखील या समस्येला कारणीभूत ठरतात.

अभ्यासातून हेही स्पष्ट झाले की ग्रामीण महिलांमध्ये कायदेशीर संरक्षणाबाबत पुरेशी माहिती नाही. महिलांवरील घरगुती हिंसेपासून संरक्षण अधिनियम, २००५ यासारख्या कायद्यांविषयी माहिती नसल्यामुळे अनेक महिला न्याय मिळवण्यासाठी पुढे येत नाहीत. सामाजिक कलंक आणि कुटुंबाच्या प्रतिष्ठेची भीतीही महिलांना तक्रार करण्यापासून परावृत्त करते.

घरगुती हिंसेचे परिणाम केवळ महिलांपुरते मर्यादित नसून त्याचा परिणाम कुटुंबातील मुलांवरही होतो. मानसिक ताण, नैराश्य, सामाजिक एकाकीपणा आणि कौटुंबिक संघर्ष यामुळे कुटुंबातील वातावरण बिघडते. त्यामुळे या समस्येवर उपाय करण्यासाठी शिक्षण, कायदेशीर जागरूकता, समुदायाचा सहभाग आणि महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी कार्यक्रम राबविणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष:

घरगुती हिंसा ही भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण महिलांवर परिणाम करणारी एक गंभीर सामाजिक समस्या आहे. या अभ्यासातून असे दिसून आले की अनेक महिलांना शारीरिक, मानसिक, आर्थिक आणि भावनिक अत्याचारांचा सामना करावा लागतो. पितृसत्ताक सामाजिक रचना, मद्यपानाचे व्यसन, आर्थिक अवलंबित्व, कमी शिक्षण आणि सामाजिक दबाव ही या समस्येची प्रमुख कारणे आहेत. घरगुती हिंसेचा परिणाम महिलांच्या शारीरिक आरोग्यावरच नव्हे तर त्यांच्या मानसिक आणि भावनिक आरोग्यावरही होतो. सततच्या अत्याचारामुळे महिलांमध्ये मानसिक ताण, चिंता, नैराश्य आणि सामाजिक एकाकीपणा निर्माण होतो. तसेच कुटुंबातील नातेसंबंधांवर परिणाम होतो आणि घरातील मुलांच्या भावनिक विकासावरही नकारात्मक प्रभाव पडतो. अभ्यासातून असेही स्पष्ट झाले की ग्रामीण महिलांमध्ये कायदेशीर हक्क आणि संरक्षणात्मक कायद्यांविषयी जागरूकता कमी आहे. जरी महिलांवरील घरगुती हिंसेपासून संरक्षण अधिनियम, २००५ सारखे कायदे अस्तित्वात असले तरी अनेक महिलांना त्यांची माहिती नसते. म्हणूनच घरगुती हिंसा कमी करण्यासाठी शिक्षणाचा प्रसार, कायदेशीर जागरूकता, महिला सक्षमीकरण कार्यक्रम आणि समुदायाचा सक्रिय सहभाग अत्यंत आवश्यक आहे. महिलांना आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी बनविणे आणि त्यांना त्यांच्या हक्कांविषयी माहिती देणे यामुळे ग्रामीण महिलांचे जीवनमान सुधारण्यास आणि घरगुती हिंसा कमी करण्यास मोठी मदत होऊ शकते.

संदर्भ:

1) *Anjenaya, S., & Kulkarni, N. V. (2023). A comparative study of domestic violence among married men and women in urban and rural settings. Indian Journal of Applied Research, 13(9), 33–35.*
2) *Bang, A., & Bang, R. (2005). Health and social consequences of domestic violence in rural Maharashtra. Society for Education, Action and Research in Community Health (SEARCH).*
3) *Beattie, T. S. H., Bhattacharjee, P., Isac, S., Ramesh, B. M., & Blanchard, J. F. (2010). Declines in violence and increase in help-seeking among female sex workers in Maharashtra: A 5-year evaluation. American Journal of Public Health, 100(6), 1082–1089.*
4) *Das, A., & Lakshmana, C. M. (2025). Domestic violence against women: A case study and the role of the Protection of Women from Domestic Violence Act (Working Paper No. 536). Institute for Social and Economic Change. https://www.isec.ac.in/wp-content/uploads/2025/04/WP-536-Anamika-Das-and-C-M-Lakshmana-Final.pdf*
5) *Deshkar, S. C., & Kumar, S. (2018). Study of domestic violence against women in rural areas of district Bhandara, Maharashtra. Journal of Indian Academy of Forensic Medicine, 40(2), 185–188.*
6) *Government of Maharashtra. (2020). District social and economic review: Bhandara district 2019–20. Directorate of Economics and Statistics.*
7) *Jawarkar, A. K., Shemar, H., Wasnik, V. R., & Chavan, M. S. (2016). Domestic violence against women: A cross-sectional study in rural area of Amravati district of Maharashtra, India. International Journal of Research in Medical Sciences, 4(7), 2713–2718.*
8) *Moghe, K., & Patel, V. (2010). Social and mental health consequences of domestic violence: A study of women in rural Maharashtra. Streevani Publications.*
9) *Narvekar, S. S., & Bhagwat, S. (2014). Domestic violence against married women in rural area of Wardha district: A community based cross-sectional study. National Journal of Community Medicine, 5(4), 423–427. https://njcmindia.com/index.php/file/article/view/1412*
10) *National Crime Records Bureau. (2023). Crime in India 2022: Statistics on cruelty by husband or his relatives. Ministry of Home Affairs, Government of India.*
11) *National Family Health Survey (NFHS-5). (2021). District fact sheet: Bhandara, Maharashtra. International Institute for Population Sciences (IIPS). https://rchiips.org*
12) *Peedicayil, A., Sadowski, L. S., Jeyaseelan, L., Shankar, V., Jain, D., Suresh, S., & Bangdiwala, S. I. (2004). Prevalence of domestic violence against women in India. Journal of Family Violence, 19(6), 339–348.*
13) *Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005, No. 43, Acts of Parliament, 2005 (India).*
14) *Ramamurthy, P., et al. (2025). Crimes against women in India: Trends, challenges, and policy responses. Strategic Policy Research Foundation. https://sprf.in/crimes-against-women-in-india-trends-challenges-and-policy-responses/*
15) *Rao, V. (1997). Wife-beating in rural South India: A qualitative and econometric analysis. Social Science & Medicine, 44(8), 1169–1180.*
16) *Teltumbde, A. (2008). The Khairlanji massacre: A village in Bhandara district and the anatomy of caste violence. LeftWord Books.*
17) *Vishwanath, L. S. (2000). Female infanticide and social structure: Evidence from the 19th century.*